

ZMIANY W KRAJOBRAZIE I UŻYTKOWANIU GRUNTÓW PIENIŃSKIGO PARKU NARODOWEGO

Władysława Morzyniec, Izabela Piech

Uniwersytet Rolniczy w Krakowie

Sebastian Goraj

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Streszczenie. Pierwotny krajobraz Pienin od wieków ulegał przekształceniom. Głównymi czynnikami społeczno-gospodarczymi determinującymi zmiany funkcji obszaru był rozwój osadnictwa, wzrost liczby mieszkańców, odkrycie źródeł wód mineralnych, rozwój turystyki i rekreacji, wybudowanie zbiorników wodnych na Dunajcu, a także utworzenie Pienińskiego Parku Narodowego (PPN) i obszaru Natura 2000. Na terenach objętych ochroną ścisłą procesy przemian krajobrazu zostały zatrzymane, a na obszarach podlegających ochronie krajobrazowej kontrolowane. Działania ochronne ogranicza duży udział gruntów prywatnych, dlatego priorytetowym zadaniem Parku jest zmiana struktury władania gruntów przez ich wykup od właścicieli prywatnych.

Słowa kluczowe: funkcje krajobrazu, Pieniński Park Narodowy, krajobraz pierwotny i kulturowy, użytkowanie gruntów, przemiany przestrzenne, ochrona ścisła i częściowa przyrody.

WSTĘP

Opracowanie dotyczy zmian w krajobrazie Pienin, jakie dokonywały się pod wpływem nowych funkcji tego obszaru. Pierwotne funkcje związane z dużymi obszarami leśnymi i działalnością pojedynczych ludzi, rozszerzały się o gospodarkę rolną oraz funkcje obronną, turystyczno-rekreacyjną, uzdrowiskową i ochronną. Krajobraz ukształtowany pod wpływem czynników przyrodniczych w miarę rozwoju osadnictwa zmieniał

Adres do korespondencji – Corresponding authors: dr inż. Władysława Morzyniec, dr inż. Izabela Piech, Katedra Geodezji Rolnej, Katastru i Fotogrametrii, Uniwersytet Rolniczy w Krakowie, ul. Balicka 253a, 30-198 Kraków, dr inż. Sebastian Goraj, Katedra Analiz Geoinformacyjnych i Katastru, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, ul. Prawocheńskiego 15, 10-720 Olsztyn; e-mail: rmpiech@cyf-kr.edu.pl.

© Copyright by Wydawnictwo Uniwersytetu Rolniczego w Krakowie, Kraków 2016

się, puszcza karpacka zmniejszała swój obszar na rzecz terenów zajętych pod osadnictwo, użytki rolne, tereny komunikacyjne i Zbiornik Czorsztyński. Granica rolno-leśna przesuwała się w coraz wyższe partie stoków. Objęcie najcenniejszych fragmentów obszaru ochroną przez Pieniński Park Narodowy pozwoli częściowo zahamować zachodzące procesy degradacji i niekorzystne przekształcenia krajobrazu.

OBSZAR BADAŃ

Badaniami objęto obszar Pienińskiego Parku Narodowego i jego otulin, których granice sięgają od Niedzicy do Szczawnicy, oraz na południu od granicy Polski, biegnącej linią Dunajca, aż po południowe stoki Gorców. Szczegółowe analizy z zakresu gospodarki gruntami rolnymi: struktury użytkowania i władania gruntami, przeprowadzono dla obszaru objętego granicami przez Pieniński Park Narodowy. Procesy przemian osadniczych i cywilizacyjnych wpływały na rozwój funkcji tego obszaru, a jednocześnie stwarzały zagrożenia dla środowiska przyrodniczego i krajobrazu.

Źródłami informacji i podstawą badań były: dane z PPN oraz ewidencji gruntów związane z aktualnym użytkowaniem gruntów rolnych w granicach Parku, a także informacje dotyczące struktury władania gruntami, Plan Ochrony Pienińskiego Parku Narodowego na okres 2010–2020, analizy opisowe z działalności PPN, literatura przedmiotu.

Krajobraz jest kształtowany świadomie przez człowieka, który zmienia na swoje potrzeby naturalne obszary wytworzone przez przyrodę, wprowadza nowe elementy o coraz większych powierzchniach, gabarytach i formach. Krajobraz pierwotny został przekształcony w naturalny, następnie kulturowy, a w skrajnych przypadkach zdewastowany, cechujący się silnym uprzemysłowieniem i urbanizacją.

KSZTAŁTOWANIE KRAJOBRAZU PIENIN

Krajobraz pierwotny

Na budowę pierwotnego krajobrazu górotworu pienińskiego decydujący wpływ miały czynniki przyrodnicze. Obecny, unikalny charakter rzeźby terenu ze ścianami skalnymi, kilkusetmetrowymi przepaściami, ukwieconymi łąkami, buczynami i łęgami, Pieniny zawdzięczają złożonej strukturze tektonicznej, powstałej w efekcie trzykrotnego fałdowania obejmującego ten obszar: „po raz pierwszy w kredzie górnej, następne na granicy kredy i paleogenu i wreszcie na granicy paleogenu i neogenu” [Birkenmajer 1982] oraz działalności człowieka. Na zróżnicowaną rzeźbę terenu składają się szczyty górskie, rozległe terasy akumulacyjne, spłaszczenia, obniżenia, kotliny, doliny i koryta rzek.

W okresie przed zasiedlaniem tego obszaru w krajobrazie dominowały skaliste strome stoki, odsłonięcia naskalne oraz puszcza karpacka, którą tworzyły lasy jodłowe, bukowo-jodłowe z domieszkami gatunków drzew liściastych: lipy drobnolistnej, jaworu, klonu i wiązu górskiego. W dolinie Dunajca, który meandrował wśród skał, mogły występować nieduże obszary na nadrzecznych terasach łąk z naturalną roślinnością oraz kamieńce nadrzeczne, okresowo zalewane przez wezbrane wody [Bardan 1890].

Wraz z pojawieniem się człowieka na tym obszarze rozpoczął się proces przekształcania pierwotnej szaty krajobrazu i przystosowania gruntów leśnych na potrzeby gospodarcze. O pobycie grup zbieracko-łowieckich w tym rejonie świadczą wykopaliska w Stromowcach-Kątach, gdzie znaleziono ślady obozowiska z okresu 15–10 tys. lat p.n.e., w którym prowadzono na dużą skalę obróbkę miejscowego radiolarytu. Rybołówstwo również pełniło ważną rolę w strukturze gospodarki użytkowników tego obszaru. Dowodem są odnalezione kamienne zbrojniki oraz narzędzia, służące człowiekowi do obróbki skór i kości przy wylocie potoku Macelowego do Dunajca, pod Trzema Koronami [Żurowski 1927]. Natrafiono również na ślady osadnictwa jaskiniowego i otwartego z okresu paleolitu na obszarze Pienin Słowackich.

Pierwszymi nadzwyczaj prymitywnymi formami upraw rolniczych były tzw. pasieki pierwotne, czyli polany wyrobione systemem żarowym lub kopieniackim. Jakkolwiek brak jest ze ścisłego obszaru Pienin stanowisk neolitycznych, przez analogię do badań prowadzonych na Podhalu można przyjąć, że takie właśnie prymitywne zaczątki rolnictwa pochodzą z neolitu i w takim rodzaju osadnictwa podobną gospodarkę prowadzono aż do wczesnego średniowiecza. Na obszarach pasiek prowadzono działalność rolniczo-koczowniczą bez zaludnienia stałych, najprymitywniejszych zagród rolniczych. Z pasiek tych czerpano pożytki przez penetrację z obszarów zasiedlonych. W późniejszych czasach w miejscu pasiek zakładano pierwsze stałe osady.

Początki rozwoju osadnictwa

Stan rolnictwa w tej formie utrzymywał się do okresu wczesnośredniowiecznego, który wiąże się z rozwojem osadnictwa na terenie Karpat oraz polityką osadniczą panujących dokonujących nadań wzdłuż koryt rzecznych i cieków wodnych. Około połowy XII w. nasiliło się zainteresowanie kolonizacją terenu Pienin i nastąpiły zmiany we władaniu i użytkowaniu gruntów. W miarę upływu czasu procesy przemian coraz bardziej przybierały na sile, a krajobraz pierwotny ulegał coraz gwałtowniejszym przemianom.

Do polan powstałych przed XIII wiekiem doszły nowe, na których prowadzono prymitywną gospodarkę rolną. Szata roślinna w początkowej fazie rozwoju osadnictwa ulegała znikomym przeobrażeniom pod wpływem prowadzonej działalności gospodarczej. Pierwsi stali osadnicy szukali terenów o żyznej glebie, łatwych do karczunku, położonych głównie w dolinach na nadrzecznych terasach aluwialnych, natomiast w lesie zaopatrywali się w pożywienie, a także pozyskiwali drewno na opał i materiał budowlany. Jednak pobór drewna w tym okresie był nieznaczny i nie mógł mieć decydującego wpływu na powstanie polan na górotworze pienińskim, który nadal okrywała Puszcza Karpacka, gdzie panujący oraz mieszkańcy szukali schronienia przed wrogiem. Wśród lasów, z dala od ówczesnych osad, na Górze Zamkowej (799 m n.p.m) w masywie Trzech Koron został ukryty Zamek Pieniński, spełniający rolę refugium, który rozbudowała na bezpieczne schronienie dla dworu i skarbcza królowa Kinga. Koniec XIII wieku i początek XIV to okres, w którym rozpoczęło się właściwe zasiedlenie ziemi na północ od koryta Dunajca [Dobrowolski 1938]. Po utracie Spisza oraz południowych rubieży sądeckich z miastami Lubowlą, Gniazdami i Podolińcem, akcją kolonizacyjną terenów przygranicznych przejęła władza królewska. Nowej władzy zależało na zagęszczeniu

osadnikami pogranicza polsko-węgierskiego ze względów gospodarczych i obronnych [Langerówna 1929].

Do wsi najwcześniej lokowanych w rejonie Pienin na prawie niemieckim należy zaliczyć: Sromowce – 1323 r., Grywałd – 1330 r., Kluszkowce i Tylmanową – 1336 r. Akt lokacyjny dla Krościenka został nadany w 1348 r., w początkowej fazie rozwoju funkcjonowało ono jako osada założona na prawie polskim, dopiero król Kazimierz Wielki przeniósł je na prawo niemieckie [Dobrowolski 1938]. W wieku XVI na terenie Starostwa Czorsztyńskiego istniała jedna osada miejska, tj. Krościenko z 34 domami, oraz 13 osad: Czorsztyń, Sromowce Wyżne i Niżne, Szczawnica Niżna i Wyżna, Maniowy, Mizerna, Kluszkowice, Krośnica, Ochotnica Górna i Dolna, Tylmanowa, Kłodne. Najpóźniej na obszarze Pienin powstała Hałuszowa. Nazwa tej wsi pojawia się w dokumencie sprzedaży przeprowadzonej przez rząd austriacki w 1797 roku: „Po roku 1797 dobra Czorsztyńskie objął rząd austriacki, których część sprzedał później Janowi Drohojowskiemu (Sromowce Wyżne, Sromowce Niżne, Czorsztyń, Kluszkowce, Hałuszowa, Krośnica) i w jego rodzinie pozostały aż do 1945 roku” [www.sromowce.pl/page35].

W każdej z tych osad przedstawicielem władzy miejscowej był sołtys, który posiadał liczne uprawnienia, a także obowiązki [Rafacz 1914]. Każdy sołtys miał prawo do wyrobienia w lesie jednego, dwu lub trzech łąnów, które użytkował. Należy zaznaczyć, że łąn ciągnął się od koryta Dunajca do części grzbietowych Pienin, w pasie tego gruntu rozpoczął się proces systematycznego przekształcania naturalnego krajobrazu. Początkowo niszczone pierwotne lasy w pobliżu terenów osadniczych, ulokowanych w pobliżu koryt rzek Dunajca i Krośniczanki na tarasach nadrzecznych. W miarę wzrostu liczby mieszkańców tereny przeznaczone pod uprawy rolne wyrabiane były na obszarach położonych wyżej, coraz bliżej partii grzbietowych. O podziale obszaru Pienin na łąny świadczy, widoczny na mapach i w krajobrazie, układ pól o charakterystycznym układzie parcel prostopadłym do osi doliny.

Na ziemi polskiej pasterze wołoscy dotarli w wieku XIV–XVI, natomiast na terenie Pienin pojawili się już w XV wieku. Wołoscy pasterze po dłuższym okresie prowadzenia życia koczowniczego zaczęli osiedlać się na stałe. Okres osadnictwa na prawie wołoskim ukształtował typ gospodarki hodowlanej przystosowanej do środowiska naturalnego [Stadnicki 1848]. Pasterze wołoscy zajmowali ziemie położone na wyższych partiach stoków, o gorszych glebach i surowym klimacie, mniej nadające się do celów rolniczych, a umożliwiające prowadzenie gospodarki hodowlano-pasterskiej. Na zboczach i grzbiecach Pienin rozpoczęto wyrabianie polan kośno-pastwiskowych. Na polanach Pienin nie stwierdzono stałego ich zamieszkiwania. Powodem tego był łatwy i szybki dostęp do osiedli. Przez analogię do dokładniej zbadanego Podhala można przyjąć, że w okresie wędrówek wołoskich powstała większość polan położonych w partiach grzbietowych i stokach Pienin, a także w miejscach, które ze względu na warunki fizjograficzne i ukształtowanie terenu były łatwiejsze do karczunku [Hołub-Pancewiczowa 1931].

Wiek XVII to okres, w którym bardzo intensywnie rozwijało się osadnictwo na Podhalu. Rozbrzmiewał on odgłosem siekier i toporów w lasach Podhala [Smólski 1960]. Nastąpił drugi okres dewastacji naturalnej szaty roślinnej Pienin. Powstały wówczas wsie: Huba oraz Tylka i Hałuszowa, położone na północnych zboczach masywu. Pozostałe osady rozrosły się pod względem przestrzennym i ludnościowym. Ziemię zaorywano na terenach dawnych pastwisk. W tym okresie powstało najwięcej użytków rolnych na

obszarze Pienin, szczególnie w miejscach odległych od osad, położonych w partiach grzbietowych jak Zaukier czy Forendówka. Polany te położone są w dość znacznej odległości od osad i dojście do nich jest utrudnione ze względu na bardzo zróżnicowaną rzeźbę terenu oraz zły stan dróg gruntowych. O zniszczeniach w lasach porastających stoki Pienin świadczy dokument z 1626 r., z którego wynika, że już wtedy zachodziła konieczność ochrony przed zniszczeniami czynionymi przez mieszkańców Krościenka.

Przemiany w krajobrazie w XIX w.

Kulminacyjny okres dewastowania pierwotnej szaty roślinnej w Pieninach przypada na drugą połowę XIX wieku. Możliwe, że wiązało się to z trudnościami ekonomicznymi po uwłaszczeniu chłopów. Nastąpił intensywny proces wycinki drzew, całkowicie pozabawiano drzewostanów duże powierzchnie leśne. W momencie dokuczliwego braku gruntów ornych w obrębie terenów osiedlowych, stałego wzrostu liczby mieszkańców w osiedlach pienińskich, a także zwiększenia się pogłowia zwierząt, uprawy rolne podchodziły niejednokrotnie pod szczyty gór, np. pod Czerteż i pod Trzy Korony. Również w tym czasie następowało dość intensywne użytkowanie łąk bez nawożenia, czego dowodem są ubogie i nieprzydatne dla gospodarki zespoły bliźniaczysk (*Nardus stricta* L.). Nasilenie tych upraw polowych wzrastało na przełomie XIX i XX w. Struktura użytków rolnych ulegała przemianom, obszary łąk i pastwisk były zamieniane na grunty rolne, na których uprawiano owies, żyto, ziemniaki i koniczynę [Kulczyński 1924]. Jednak na północnych stokach Pienin część wyjałowionych gruntów rolnych leżała odłogiem, więc bardzo szybko opanowywała je naturalna roślinność. Stopniowo na obszary rolnicze wkraczały krzewy, następnie roślinność drzewiasta (fot. 1). Obecnie spotkać można w stuletnich drzewostanach na Łupisku i Załoniu ślady zagonów w postaci miedz, stert kamieni itp.

Ryc. 1. Mozaika lasów i gruntów rolnych Pienin (fot. W. Morzyniec)

Fig. 1. Mosaic of forests and farm land in Pieniny (photo W. Morzyniec)

Odkrycie na początku XIX w. źródeł wód mineralnych i ich eksploatacja spowodowały rozwój na obszarze rolniczo-leśnym nowych funkcji związanych z obsługą leczniczą kuracjuszy oraz ruchu turystycznego. W Szczawnicy rozpoczęto budowę domów przeznaczonych dla kuracjuszy, pensjonatów, zakładów zdrojowych, domów leczniczych, karczm, dróg dojazdowych itp.

Krajobraz Pienin w XX wieku

Rozwój lecznictwa uzdrowiskowego i turystyki oraz zainteresowania naukowców bogactwem zjawisk przyrody żywej i nieożywionej doprowadziły do objęcia ochroną najcenniejszych obszarów tego obszaru. Krajobraz Pienin został już na początku XX w. objęty ochroną przez utworzenie rezerwatu na Zamkowej Górze w 1921 r. Rok później ogłoszono Rozporządzenie Ministra Rolnictwa w sprawie utworzenia Pienińskiego Parku Narodowego [Rozporządzenie... 1932]. Obszary mocno zróżnicowane zarówno pod względem biocenotycznym, jak i gatunkowym, ze względu na rzeźbę terenu należą do krajobrazowych i geomorfologicznych osobliwości w skali europejskiej. „Krajobraz pierwotny zachował się w pewnych partiach na stokach i na grzbietach górskich, zwłaszcza tam gdzie utrzymały się naturalne biocenozy leśne. Stanowi on ścisły rezerwat Pienin. Krajobraz naturalny znajduje się na terenie strefy przejściowej, która wiąże się ze stykiem obszarów osadnictwa i rolnictwa stałego...” [Litwin 1998].

Obszar Pienińskiego Parku Narodowego podzielony jest na trzy części w zależności od formy ochrony. Są to powierzchnie objęte ochroną ścisłą, częściową i krajobrazową. Rezerwaty ścisłe mają na celu stworzenie warunków do naturalnej rekonstrukcji biologicznej zbiorowisk roślinnych, a także zabezpieczenie istniejącego krajobrazu przed ingerencją człowieka i zapewnienie warunków do rozwoju ekosystemów naturalnych, najbardziej dostosowanych do warunków siedliskowych.

Ochrona częściowa obejmuje powierzchnie, na których zachowany jest krajobraz naturalny, ukształtowany w wyniku działań przyrody oraz człowieka. Może przybierać formę czynną lub zachowawczą. Dopuszcza się na tych obszarach działalność człowieka w zakresie zabezpieczania, pielęgnowania i kształtowania krajobrazu. Generalnie działania na tym obszarze skierowane są na utrzymanie swoistego krajobrazu Pienin, w którym znaczną rolę odgrywają ekosystemy półnaturalne ukształtowane w długim okresie wykorzystywania tych obszarów na cele rolnicze. Stałych zabiegów wymagają łąki i pastwiska położone przy szlakach turystycznych, a także murawy kserotermiczne na odsloneńciach naskalnych. Granica rolno-leśna ciągle zmienia swój przebieg. Następuje sukcesja zadrzewień na obszary użytków rolnych. Zadrzewienia, które w pierwszej fazie wkraczają na obrzeża polan, po kilku latach pojawiają się w coraz większych grupach w ich centralnych częściach.

Na obszarze Parku występuje mozaika lasów gruntów rolnych, na których wyróżnia się ok. 20 siedlisk przyrodniczych, które zajmują 85% powierzchni Parku. Dzieli się one na leśne i nieleśne. W kompleksach leśnych można podziwiać krajobrazy ciepłolubnych buczyn storczykowych, grądów środkowoeuropejskich i subkontynentalnych, jaworzyn, lasów klonowo-lipowych, a także łągów wierzbowych, topolowych, olszowych i jesionowych, górskie reliktove lasy sosnowe, a także górskie bory świerkowe. Na obszarach nieleśnych można spotkać: pionierską roślinność na kamieńcach górskich potoków,

zarośla wierzby siwej na kamieńcach i zwirowiskach górskich potoków, nawapienne murawy wysokogórskie, murawy kserotermiczne, górskie i niżowe murawy bliźniczkowe, ziołorośla górskie, świeże łąki użytkowane ekstensywnie, źródłiska wapienne ze zbiorowiskami, górskie i nizinne torfowiska zasadowe o charakterze młak, turzycowisk i mechowisk, podgórskie i wyżynne rumowiska wapienne, wapienne ściany skalne ze zbiorowiskami roślinnymi, jaskinie nieudostępnione do zwiedzania [Natura 2000 w Pieninach].

Obszar objęty ochroną częściową w granicach PPN zajmuje 505 ha gruntów pozostających w zarządzie PPN, co stanowi 22% powierzchni Parku. Ponad 40% obszaru Parku stanowi własność prywatną i na tym obszarze formy działań ochronnych prowadzonych przez PPN mogą być przedstawiane w formie postulatów do właścicieli, ponieważ grunty prywatne zgodnie z zapisami w Ustawie o ochronie przyrody (Ustawa... 2004) mogą być użytkowane przez właścicieli na zasadach panujących przed utworzeniem Parku. Działalność ochronna prowadzona przez Park ogranicza się do kontroli, czy grunty te są wykorzystywane zgodnie z przeznaczeniem. W przypadku drastycznych, niekorzystnych dla ochrony zmian w użytkowaniu gruntów Pienińskiemu Parkowi Narodowemu przysługuje prawo wykupu tych gruntów. Teren objęty ochroną krajobrazową zajmuje obszar 1091 ha, co stanowi 42% powierzchni Parku, w tym 1035 ha stanowi własność prywatną oraz gminy Czorsztyn i Krościenko.

W obszar objęty ochroną przez Pieniński Park Narodowy, w ostatnim dwudziestoleciu wkroczyły duże inwestycje hydrotechniczne i budowle im towarzyszące. Zbiornik Wodny na Dunajcu stanowi dodatkową atrakcję dla rozwoju turystyki i rekreacji, a także wpływa na rynek nieruchomości przez zwiększenie popytu na tereny przeznaczone pod zabudowę mieszkalną, infrastrukturę turystyczną i rekreacyjną [Morzyniec 2003].

Struktura władania i użytkowania gruntów

Strukturę władania i użytkowania gruntów na obszarze PPN przedstawiają tabele 1 (stan na 1998 r.) i 2 (stan na 2012 r.). Z danych zawartych w obu tabelach wynika, że przez 14 lat zwiększyła się powierzchnia lasów o 60,74 ha, a także gruntów rolnych o 27,40 ha, natomiast znacznie zmniejszyła się powierzchnia terenów różnych. Zmiany te wynikały z regulacji stanu prawnego po wybudowaniu zapory wodnej. Struktura władania gruntami stanowi często przeszkodę w prowadzeniu działań ochronnych na gruntach prywatnych objętych Parkiem oraz Siecią Ekologiczną Natura 2000. Struktura użytków gruntowych Parku jest charakterystyczna dla obszarów górskich. Zróżnicowana rzeźba terenu, warunki glebowe oraz zmiany związane z osadnictwem i liczbą mieszkańców w różnych okresach rozwoju tego regionu doprowadziły do wytworzenia w krajobrazie mozaiki użytków rolnych, lasów i elementów przyrody nieożywionej (ryc. 2).

Badania przeprowadzone w 2003 r. wykazały, że zmiana źródeł utrzymania mieszkańców gmin pienińskich związana z obsługą ruchu turystycznego, niskie zyski z produkcji rolnej na terenach o glebach słabych i trudnych do uprawy doprowadziły do częściowego zaniechania produkcji rolnej i pozostawiania gruntów odłogiem. Z 94 polan aż 50 nie jest koszonych, 12 jest koszonych na 1/4 powierzchni, 8 na połowie powierzchni, 18 koszonych w 3/4, a jedynie 3 polany wykorzystywane są w całości jako łąki [Morzyniec 2003].

Tabela 1. Struktura władania i użytkowania gruntów w PPN – stan na 1998 r.
Table 1. Ownership and land use in the PPN – 1998

Lp.	Użytek gruntowy Use of land	Powierzchnia ogółem Total area		PPN i inny zarząd PPN and another board	Własność, ha Ownership, hectares	
		ha hectares	%		Własność prywatna i pozostała Ownership private and other	Własność gmin Ownership of communes
1	Gruty leśne Forest land	1649,58	70,2	1026,35	385,53	237,70
2	Grunty rolne Agricultural land	487,38	20,7	96,86	390,52	0
3	Wody – Water	32,02	1,7	30,77	0	1,25
4	Nieużytki Wasteland	98,34	4,1	69,34	29,00	0
5	Tereny różne Different areas	78,84	3,3	69,70	3,59	5,55
Ogółem – Total		2346,16	100%	1283,02	808,64	244,50

Źródło: opracowanie własne na podstawie Analizy opisowej... 2012.

Source: authors investigations on Analiza opisowa... 2012.

Tabela 2. Struktura własności i użytków gruntowych w PPN – stan na 31 grudnia 2012 r.
Table 2. Ownership and land use in the PPN – December 31, 2012

Lp.	Użytek gruntowy Use of land	Powierzchnia ogółem Total area		PPN	Własność, ha Ownership, hectares	
		ha hectares	%		Własność prywatna i pozostała Ownership private and other	Własność gmin Ownership of communes
1	Grunty leśne Forest land	1710,32	72,1	1112,48	390,49	207,35
2	Grunty rolne Agricultural land	514,78	21,7	177,92	327,67	9,19
3	Wody – Water	29,80	1,3	29,08	0	0,72
4	Nieużytki Wasteland	88,56	3,7	61,30	3,35	23,91
5	Tereny różne Different areas	28,29	1,2	21,43	3,97	2,89
Ogółem – Total		2371,75	100	1402,21	725,48	244,86

Źródło: opracowanie własne na podstawie Analizy opisowej... 2012.

Source: authors investigations on the Analiza opisowa... 2012.

Ryc. 2. Grunty rolne w Sromowcach Niżnych (fot. W. Morzyniec)
 Fig. 2. Agricultural land in Sromowce Niżne (photo W. Morzyniec)

Jak wynika z danych przedstawionych w tab. 3, w okresie 7 lat Pieniński Park Narodowy wykupił 366 działek ewidencyjnych o powierzchni 39,7669 ha. Należy zaznaczyć, że niewielka część z nich to udziały we współwłasnościach. Średnie powierzchnie działek ewidencyjnych, do których Park nabył nowe prawo własności, w poszczególnych latach wahały się od 0,0499 ha w 2009 r. do 0,1399 ha w 2012 r. Działki te najczęściej składały się z różnych użytków gruntowych, rzadziej należały do grupy jednorozrytkowych.

Tabela 3. Zestawienie gruntów wykupionych przez Pieniński Park Narodowy
 Table 3. Statement of land purchased by the Pieniny National Park

Lp.	Rok wykupu Year	Suma powierzchni, ha Entrust redemption, hectares	Liczba działek Number plots	Średnia powierzchnia działki, ha The average land area, hectares
1	2006	5,7979	30	0,1933
2	2007	6,7250	70	0,0961
3	2008	5,4457	46	0,1184
4	2009	3,5447	71	0,0499
5	2010	6,5763	35	0,1878
6	2011	7,3900	82	0,0901
7	2012	4,2873	32	0,1339
Razem – Total		39,7669	366	0,1086

Źródło: opracowanie własne na podstawie akt notarialnych kupna – sprzedaży nieruchomości
 Source: authors investigations on the own study based on notarial acts

Proces przekształceń funkcji obszaru Pienin

Pierwotne funkcje obszaru, które doprowadziły do powstania urozmaiconego krajobrazu z mozaiką lasów, łąk i pastwisk, zostały zmienione zasadniczo w trzech etapach: po rozpoczęciu procesów osadniczych, po odkryciu źródeł wód mineralnych oraz po objęciu ochroną najcenniejszych obszarów i zalaniu doliny Dunajca wodami spiętrzonymi przez zaporę wodną Czorsztyn–Sromowce Wyżne. We wczesnych fazach rozwoju funkcje obszaru były ograniczone, jednak w miarę rozwoju osadnictwa zaczęły rozwijać się nowe, służące człowiekowi (tab. 4).

Tabela 4. Schemat przekształcania funkcji obszaru Pienin

Table 4. Outline of converting the function of the area of the Pieniny Mountains

Funkcje pierwotne – Primary functions					
Leśna Forestry	Punktowe osadnictwo: łowiectwo, zbieractwo rybołówstwo		–	–	–
	Spot settlement: hunting, gathering fishing				
Funkcje od rozpoczęcia procesów osadniczych od XII w. – Features of the start of the processes of settlement of the twelfth century.					
Leśna Forestry	Rolnicza Agricultural	Osadnicza Settlement	Obronna Defensive	–	–
Funkcje w XIX w. – Functions of the nineteenth century					
Rolniczo- leśna Agriculture and Forestry	Osadnicza Settlement	Turystyczno- wypoczyn- kowa Tourism and leisure	Lecznico- uzdrowskowa SPA	–	–
Funkcje współczesne – Features contemporary					
Osadnicza Settlement	Ochrona ścisła, częściowa i krajobrazowa siedlisk przyrody żywej i nieożywionej Strict protection, partial landscape and habitats animate and inanimate nature	Turystyczno- wypoczyn- kowa Tourism and leisure	Ochrona zasobów wodnych Protection of water resources	Lecznico- uzdrows- kowa SPA	Rolniczo- leśna Agriculture and Forestry

Źródło: opracowanie własne.

Source: author's study.

Zmiany funkcji obszaru z rolniczo-leśnej i obronnej na osadniczą, leczniczo-uzdrowskową i turystyczną w XIX w., a w wieku XX rozwój nowych obszarów związanych z ochroną zasobów wodnych i utworzenie Pienińskiego Parku Narodowego – spowodowały zmianę źródła pozyskiwania dochodów przez miejscową ludność. Rozwój turystyki, która zagraża obszarowi chronionemu, jest czynnikiem aktywizującym rozwój regionu

i wyzwała liczne inicjatywy społeczne mieszkańców. Należy zaznaczyć, że w ostatnim okresie zaporą wodną i jezioro w dolinie Dunajca spowodowały gwałtowne przekształcenia w krajobrazie i znaczny rozwój obszaru pienińskiego, co wpłynęło na szybkie zmiany w użytkowaniu rolniczym gruntów objętych ochroną i zapoczątkowało proces pozostawiania odłogiem gruntów będących własnością prywatną.

Użytki rolne Pienińskiego Parku Narodowego są pochodzenia antropogenicznego, dlatego, aby je utrzymać, niezbędna jest ingerencja człowieka. W celu poprawy układu i ochrony zespołów roślinnych konieczna jest korekta granicy rolno-leśnej, która pozwoli na zachowanie obecnego krajobrazu użytków rolnych i obszarów leśnych.

WNIOSKI

Problem wykorzystywania gruntów na cele osadnicze, rekreacyjne, uzdrowiskowe, obronne, a szczególnie produkcji rolnej ma znaczenie w terenach wyróżniających się walorami przyrodniczymi i krajobrazowymi. Procesy przemian osadniczych i kulturowych doprowadziły do wykształcenia nowych funkcji, które coraz mocniej przekształcają środowisko. Krajobraz Pienin związany jest nierozdzielnie z mozaiką gruntów rolnych i lasów wytworzoną w historycznym procesie przemian funkcji tego obszaru. Doprowadziły one do zmian osadniczych i kulturowych oraz wykształcenia nowych funkcji, które coraz mocniej przekształcają środowisko i niszczą naturalny krajobraz.

Ponadto:

- Pierwotne funkcje obszaru, a więc leśna i leśna z punktowym osadnictwem, zostały stopniowo zmienione na funkcję rolniczą, osadniczą, obronną, turystyczno-wypoczynkową, leczniczo-uzdrowiskową, ochronną przyrody i zasobów wodnych.
- Proces przekształcania krajobrazu Pienin nasilił się szczególnie w XIX w. po odkryciu walorów przyrodniczych i rekreacyjno-uzdrowiskowych, a następnie w XX w. po utworzeniu Zespołu Zbiorników Wodnych na Dunajcu.
- Po utworzeniu Pienińskiego Parku Narodowego przekształcenia w krajobrazie zostały zatrzymane na obszarach objętych ochroną ścisłą, a kontrolowane na terenach z ochroną krajobrazową. Prace Parku związane z wykupem gruntów będących własnością prywatną pozwalają objąć większy obszar działaniami związanymi z ochroną przyrody i krajobrazu.
- Użytki rolne w Pieninach zostały wykształcone w trakcie zasiedlania tych ziem. W różnych okresach czasu pod uprawy polowe były przeznaczane grunty w terenach położonych na terasach Dunajca, następnie na stokach wzniesień o różnych spadkach, na grzbietach górskich, a także na obszarach, do których dotrzeć można było pieszo. Mała opłacalność produkcji rolnej, szczególnie w ostatnim dwudziestolecu, doprowadziła do zaniechania prac rolniczych na terenach trudnych do uprawy.

PIŚMIENNICTWO

- Analiza opisowa działalności Pienińskiego Parku Narodowego w 2012 roku (2012). PPN. Krościenko n. Dunajcem.
- Birkenmajer, K. (1982). Przyroda Pienin w obliczu zmian. Geologia. Wyd. Naukowe PWN, Warszawa – Kraków, s. 32–52

- Bardan, F. (1890). Flora Tatr, Pienin i Beskidu Zachodniego. Warszawa.
- Dobrowolski, K. (1938). Migracje wołoskie na ziemiach polskich. Lwów.
- Hołub-Pancewiczowa, Z. (1931). Osadnictwo pasterskie i wędrowki po Tatrach i Podtatrzu. Prace Komisji Geograficznej PAN, Kraków.
- Kulczyński, S. (1924). Pieniny – Przyroda Pienin. Wierchy, 2, 94–105.
- Kupczyński S. (1928). Stan badań nad osadnictwem Podhala. Wierchy, 6, 8–51.
- Langerówna, H. (1929). System obronny doliny Dunajca w XIV wieku. Kraków.
- Litwin, U. (1998). Ukształtowanie osad na tle krajobrazu Pienińskiego. Pieniński Park Narodowy. Pieniny, przyroda i człowiek, Krościenko n. Dunajcem, 6, s. 197.
- Morzyniec, W. (2003). Integracja europejska a perspektywy użytkowania gruntów rolnych w obszarach objętych ochroną przez parki narodowe na przykładzie Pienin”. Projekt badawczy finansowany przez KBN – nr 1034/p06/2001-2003. Akademia Rolnicza, Kraków.
- Natura 2000 w Pieninach – Pieniński Park Narodowy.
www.pieniny-pn.pl/pl/929/0/natura-2-w-pieninach.html (23.08.2016).
- Rafacz, J. (1914). Starosta Baranowski a sołtys i wybrańcy czorsztyńscy. Pamiętniki Towarzystwa Tatrzańskiego.
- Rozporządzenie z dnia 29 maja 1932 roku o utworzeniu jednostki organizacyjnej pod nazwą „Pieniński Park Narodowy”. Monitor Polski 123, poz. 156.
- Smólski, S. (1960). Pieniński Park Narodowy. Wydawnictwo Zakładu Ochrony Przyrody PAN nr 18, Kraków.
- Stadnicki, A. (1848). O wsiach tzw. wołoskich na północnych stokach Karpat. Lwów.
- Ustawa z 16 kwietnia 2004 roku o ochronie przyrody (tekst jednolity: Dz. U. z 2013 r., poz. 627).
www.sromowce.pl/page35 (23.08.2016).
- Zurowski, J. (1927). Skarby halsztadzkiego okresu z doliny Dunajca. Kraków.

CHANGES IN THE LANDSCAPE AND LAND USE IN THE PIENINY NATIONAL PARK

Abstract: Original landscape of the Pieniny for centuries underwent transformations due to changes in the area functions. The main factors influencing the changes were the settlement, population growth, the development of tourism and recreation, the discovery of mineral springs, the construction of the complex of water reservoirs on the Dunajec river, coverage of the area with the protection by the creation of the National Park and with the Natura 2000 program. The original function of the area – a forest of point settlement was gradually changed to settlement, agriculture, defense, tourist area, medical and spa, protecting wildlife and water resources. The creation of PPN stops the changes in the landscape by keeping the economy according to the principles of nature conservation.

Key words: landscape functions, Pieniny National Park, cultural and natural landscape, land use, the spatial transformations, strict and partial protection activities incompatible with the principles of natural resources protection.

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 1.09.2016

Do cytowań – For citation: Morzyniec, W., Piech, I., Goraj, S. (2016). Zmiany w krajobrazie i użytkowaniu gruntów Pienińskiego Parku Narodowego. Acta. Sci. Pol., Formatio Circumiecetus, 15(3), 101–112.